

פנחלים נָטִיּוֹ = כעצי תומר נטויים

מנחם מורשת¹ שב והעלה את הצעתו המהפכנית של פרלס (Perles)² לפירוש 'נחל' בדברי בלעם (במדבר כ"ד ו) במשמע דקל, תומר, על פי הערבית **نخل** —

פנחלים נָטִיּוֹ, כגנות עלי נהר
כאהלים נטע ה', כארזים עלי-מים.

ההצעה נכונה — היא נתקבלה גם על דעתם של אחרים. הוכחתו המפורטת של מורשת תוך הסבר לשוני יסודי וניתוח פיוטי מעמיק מראה את ההקבלה הכימאסטית כנחלים/כארזים (שניהם עצים חסונים) — כגנות/כאהלים (צמחים מתפשטים), עם ההקבלה האנכית והניגוד האופקי, בצליל ובמבנה התחבירי ועוד — כל אלה מקנים לפירוש זה את היתרון המכריע לעומת שאר הפירושים³. עיקר כוונתי להעיר כאן שתי הערות: א'. נָטִיּוֹ פירושו נטויים (לא נטועים)!

מורשת רואה את הפֶּעַל "נָטִיּוֹ" ככא במקום 'נָטְעוּ' ובמשמעו, כאילו רק מתוך אסוציאציה עם "מה-טְבוּ אהליך" שבפסוק הקודם, ומתוך דחיפה לגיוון הצליל "נבחר הַנּוֹרִיאַנְט". אולם אין זו דרכו של פיוט המקרא. הגיוון שבהקבלה תופס את המשמע האחד (הנרדף) במילים שונות-צליל דווקא, ולא באֵלִיטֶרְצִיָּה (=חזרה על צליל שווה), האופיינית לרצף מילים ("בוקה ומבוקה ומבִּלְקָה", נחום ב' יא)). כשאין בידי הלשון מילים נרדפות לצלעות המקבילות, ייתכן המבצע הפיוטי

* מאמר תגובה זה פורסם לראשונה בבית מקרא נ"א, תשל"ב, עמ' 514-515. מצאתיו מורחב בתוספות ובהערות. בית מקרא, י"ז מ"ח, תשל"ב, עמ' 51-56.

2. J.Q.R. 1899, כרך י"א עמ' 688, וכן כתב א' בן-יהודה במילונו, עמ' 3603 טור ב', משמעות ג'. הוא משייך למשמעות זו גם את "אֶפִי הנחל" (שיר-השירים ו' יא, ולפי זה כל הפסוק מתאר עצים: 'אגוז, נחל (=תמר), גפן, רימונים'), וראה עוד במאמרו הנ"ל של מ' מורשת, הערה 9.

3. שהובאו במאמרו שם, עמ' 53. אמנם, נאלץ אני להסתייג מניסיונו להציג את "כנחלים" כבעל "משנה הוראה", ניסיון שאינו משכנע. משנה הוראה יש במקום ששתי ההוראות תואמות ומשלימות זו את זו, כמו בדוגמה "יין דליקים" (ישעיה ה', יא), ועוד (ראה במאמרו של מורשת שם הערה 11, עמ' 54). לא כן כשהוראה זו סותרת את זו — 'נחלים' אינו יכול לשאת את שתי המשמעויות, דקלים ויובלי מים, כאחד. פירוש זה אף מיותר הוא, שכן 'עלי נהר' בלבד דיו כדי להפיק את האֶפֶקט של "שפע המים" גם בצלע הראשונה (כדרך הפיוט המקראי). ומצד שני, לשאלתו, "מדוע הועדפה מלה נדירה זו ('נחל') על פני תמר...?", תימצא תשובה מספקת ברמיזה לתמונת גן עדן — וראה עוד להלן.

בחזרה מדויקת (נאום... ונאום...). על כן הקבלה צלילית (נָטִיּוֹ/נָטְעוּ בלא אחיזה במשמעות) על יסוד אסוציאציה בלבד, אינה סבירה.

ועוד, תיאורו של מורשת מניח כאן תהליך, שהוא בבת אחת בלתי-מודע (אסוציאטיבי) ומודע (משחק צלילי), ואף זה אינו מסתבר. אך בעיקר, "פנחלים" איננו מיודע (וכן שאר המשלים: 'פגנות, כָּאֵהִלִים, כָּאֲרִזִים') – ומכאן משתמע שלוואי מיידע יבוא אחריו: פנחלים אשר נָטִיּוֹ. צמידות זאת מרחיקה עוד יותר את הבסיס לאסוציאציה הנ"ל (בייחוד מפני שאין הקבלה בצמד פנחלים/אהליך, אלא משל ונמשל), ועם זה מתרחק גם היסוד למשחק הצלילי האמור.

את הפירוש הנכון עלינו לבסס על הצירוף "פנחלים נָטִיּוֹ" גופו, כלומר כעצי תומר נטויים. מהו "נטויים"? מורשת מציע במאמרו (ע' 54, הערה 9) לקבל את הפירוש המדעי שמופיע בסדרת I.C.C. – "מתפשטים"; ואין זה נראה לי. התומר איננו משל להתפשטות, שכן אין זו תכונתו הבולטת. אכן משל הוא לחוסן וליציבות (כאשר הראה מורשת), שכן לועג הוא לכל רוח בלתי-מצויה, והוא גם משל לנוי, אם הוא מטופל.

עץ התמר כשאינו מטופל, כפותיו, אשר לא נגדרו, נטויות מטה בכל כובדן ויוצרות את הרושם של אהל. תמרים כאלה עשויים היו להזדמן לבלעם בשפע, באזורי המדבריות ונאות המדבר שבארצו. ככל שיפליג התומר בזקנתו, כן יגדל רחבו וגבהו של "האהל", וכיפתו המגביהה ומצטמצמת תוסיף לו נוי וחוזק לשדרתו. הרי זה דימוי מרשים לאהלי יעקב החסונים, כשם שהגנות והאֵהִלִים הנמוכים מדמים יפה את התפשטותם.

'נחלים' = תמרים נטויים' עשויים גם להזכיר את תמונת גן-עדן, שמורשת מצביע עליה ומפתחה יפה, דווקא משום זקנתם-קדמותם ופראותם הטבעית, שיד אדם לא נגעה בה (בראשית ב' ה: "ואדם אין לעבוד את-האדמה"). על כן אין לראות "סתמיות" בפֶּעַל 'נָטִיּוֹ', לא מצד הצורה ולא מצד מעמדו התחבירי (העדר נושא), כי אם פסיכיות (מאין יד אדם מטפלת), העונה יפה לעומת האקטיביות של הבורא, ומשלימה אותה מצד אחר. בכך מתחזק גם רישומו של "נטע ה'" המקביל ל"נָטִיּוֹ", ושתי הצלעות המקבילות ניוזנות זו מזו.

ב': כלל גדול הוא בלשונו, והוא נשמר בקפידה בלשון המקרא⁴: לעולם המשל מיודע באחת משתי הדרכים, אם מצד השם עצמו ואם מצד התוספת המיידעת אותו (יידוע חלקי). אם המשל הוא שם לבדו, תבוא בו ה"א הידיעה (או סימן יידוע אחר); אם נוסף עליו לוואי (או משפט לוואי מקוצר), יבואו שניהם בלא ה"א הידיעה, כדין שם ותוארו⁵. דרכו של התואר, שהוא מייחד את השם במין מסוים, והוא יידוע חלקי: פָּכֶלֶב, אבל פָּכֶלֶב נרדף. והא בהא תליא: שם מיודע – לבדו יעמוד, ואין עמו לוואי; שם בלתי-מיודע ימשוך עמו את שלאחריו.

כך למשל במשליו של ישעיה: "יתן פָּעֶפֶר חרבו, פָּקֶשׁ נֶדֶף קשתו" (מ"א ב');
"עד יצא כְּנָגָה צדקה, וישועתה [תצא] פְּלִפִּיד [אשר] יבער" (ס"ב א).

4. במקרים יוצאי דופן יש לחפש את הסיבה.

5. יוצא דופן הוא דימוי מסוג "פָּמִים לָיִם מכסים" (ישעיה י"א ט). השם מיודע, משום שגם הבינוני של הפֶּעַל ('מכסים') דינו לבוא כאן בה"א הידיעה ('כמים המכסים' על פי כללי התאום), אלא שניטל ממנו היידוע בשל הקדמת "לָיִם" (אינוורסיה פיוטית).

על כן בפסוק, "... ואריה פֶּבֶקֶר יאכל תבֶן" (י"א ז) — 'יאכל' הוא נשוא לאריה, וזאת בלבד — ואריה יאכל תבֶן פֶּבֶקֶר — אם שומע אתה מכאן, שגם הבקר יאכל תבֶן, לא מכוח לשון המשפט אתה שומעו, כי אם מכוח ידיעתך את דרכי הפיוט (היסוד לדימוי, הקיצור בלשון, וכד'). בפסוק: "צדיק פֶּתֶמֶר יִפְרַח, פָּאֲרֹז פֶּלְבֶּנוֹן יִשְׁגֶּה" (תהלים צ"ב יג), 'פרח' הוא אֶפֹּא נשוא לנמשל (צדיק) בלבד, וכן 'ישגה'; אך המשל הראשון הוא 'פתמר' בלבד — צדיק יִפְרַח פֶּתֶמֶר — והשני 'פָּאֲרֹז (ש)פֶּלְבֶּנוֹן'. זו אחת מדרכי הגיוון הנאות ביותר והנודעות בפיוט המקרא. לפיכך אפשרות הפירוש השנייה, שמציע מורשת (שם): "הצדיק הוא כתמר אשר פורח", אינה תופסת, ואין היא משתמעת מלשון הכתוב — אילו כך רצה המשורר, היה אומר "הצדיק פֶּתֶמֶר יִפְרַח", והיה מקפח את בהירות הרעיון ואת נוי הסגנון הפיוטי⁶.

"פֶּנַח לִים נָטִיו" ביטוי צמוד הוא, והלוואי מיידע־מתאר מכל עצי התמר דווקא את התמר הפרא רב העצמה.

6. יש להבדיל בין תוכנו הלגיטימי של הכתוב, המכיל את שהוא מודע וגלוי בו, עם תחושות ורגשות בלתי־מודעים המלווים את הגלוי ומבקשים אף הם מבע (בלתי־מודע) על ידי הכתוב, לבין כוונות של עיון ספקולטיבי, שאינן הולמות את לשון הכתוב, והן באות מבחוץ.